Миодраг В. ЈОВАНОВИЋ*
Универзитет Црне Горе
Филолошки факултет Никшић

Оригинални научни рад
Примљен: 15. 10. 2020.
Прихваћен: 25. 2. 2021.

РОМАНИЗМИ У ГОВОРИМА ЦРНЕ ГОРЕ У ИСТРАЖИВАЊИМА СРЂАНА МУСИЋА

О романским елементима у говорима Црне Горе, посебно у сјеверозападној Боки, на страницама зборника са научних састанака у Вукове дане, у више радова (посебно између 1975. и 1980. године), али и на другим мјестима, износио је своје теоријске ставове и образлагао методолошке поступке за анализу посуђеница, који су усмјерени на изношење системских чињеница, бивши професор Филолошког факултета у Београду, романиста, Срђан Мусић – на њих се осврћемо у овом раду. Такође, било је важно да сагледамо географски доматај и присутност романских позајмљеница у савременим говорима – и приморским и говора у унутрашњости Црне Горе.

Кључне ријечи: Срђан Мусић, романизми, балкански латинитет, венецијански дијалекат, италијански језик, сјеверозападна Бока, новоштокавски говори, фонетски и морфолошки ниво, акценат.

Историјски разлози су били од пресудног значаја што је на структуру приморских говора кроз вјекове утицао страни језички елеменат – у првом реду романски. Још од VII вијека потичу први језички додири романске и словенске цивилизације па се појам романизам може односити и на стари слој посуђеница, из периода балканског вулгарног латинитета које се данас, и на књижевном и на дијалекатском плану, препознају као балкансколатински и далматскоромански лексички остаци.

Из разних варијанти тзв. балканског латинитета у градовима на Јадрану настао је стародалматски језик који се, по Таљавинију, дијелио на двије варијанте: сјеверну са центром на Крку (veglioto) и јужну (dalmatico di Ragusa) (Таљавини 1931: 243–244). Стародалматски језик је у наредном периоду све више уступао мјесто и значај млетачком дијалекту, најјачем представнику медитеранске културе на Балкану. Пошто је Венеција на јадранској обали од 15. вијека постала носилац политичке власти и економске моћи, отворена су

* dijalektologija@t-com.me

врата за прилив рецентнијих романизама (подржаних ауторитетом туђинске власти) – не само из венецијанског дијалекта већ и италијанског књижевног језика (тосканског).

Романске посуђенице у обалном појасу су најбоље истражене. Иако са доста разноликим говорима, приморски појас обједињују појаве ширег домета (и са онима ван граница Црне Горе), а свакако је највидљивије високо присуство романских елемената у њиховој структури. „Данашњу језичку ситуацију у Боки Которској карактерише постојање две групе говора. Северозападна Бока (херцеговски и рисански крај) припада источнохерцеговачком новоштокавском дијалекту, док њен југоисточни део припада зетско-сјеничком дијалекту” (Мусић 1972: 24). Истражености говора сјеверозападне Боке највише је допринио Срђан Мусић, нарочито својим дјелом *Романизми у сјеверозападној Боки Которској*, на чију вриједност указује еминентни дијалектолог Павле Ивић: „Мусић код многих лексема наводи литературу о њиховом пореклу и распрострањености (...) у Мусићеву књигу је укључена и обимна студија која садржи преглед историјских услова за продирање романизама и етапа тога продирања, затим семантичку класификацију романизама и анализу њихове гласовне, морфолошке и синтаксичке адаптације у говору који их је преузео” (Ивић 1981: 45).

Класификацију романизама у говору сјеверозападне Боке Мусић врши по узору на метод Рудолфа Филиповића који је препоручио у студији *Језици у контакту и језичко посуђивање*, гдје наводи седам начина којима могу да се класификују посуђенице у једном језику: 1. алфабетски начин класификације, 2. према предмету, 3. према врстама ријечи, 4. према граматичким нивоима, 5. по ступњу и начину интеграције, 6. према томе колико су пожељне и потребне, и 7. према говорницима који их уносе и њиховим становиштима (Филиповић 1967: 53–54). Иако се оквирно држи ове Филиповићеве подјеле, Мусић је у излагању грађе и оригиналан: алфабетска класификација даје се на крају рада, а класификација према граматичким нивоима уклапа се у поглавље о фонетским, морфолошким и синтаксичким промјенама које се срећу у посуђеницама романског поријекла у сјеверозападној Боки.

Говорећи о начинима адаптације романизама у говорима сјеверозападне Боке на фонетском нивоу, Мусић истиче три степена: а) неасимилиране ријечи, б) дјелимично асимилиране, в) потпуно асимилиране ријечи (Мусић 1972: 73). Једна од најстаријих фонетских промјена у нашим посуђеницама из романских језика, и која сеже до у преддалматски период, јесте честа супституција старијег романског предакценатског *a* (понекад и у наглашеном слогу) вокалом *o*. Ту спадају посуђенице из балканског латинитета које се чују много даље од говора обале и непосредног залеђа, као што су: *пòлача* < лат. *palatium*, *кòноба* < лат. *cànabae*, *кòноп* < лат. *canabis*, *кòнò* < лат., ит. *canale* (уп. *кòнавле* < лат. *canabulae*), *кòната* < ср. лат. *cannata*, *кòстањ* < лат. *castanea*, млет., ит. *castagna*, *кòмйн* < лат. *caminus*, *òсти* < лат. *hasta*, *пòгāн* < лат. *paganus*, *лòвòр* < лат. *laurum*. Код неких назива за рибе и ракове старијег поријекла среће се промјена *a* у *o* и послије акцента: *цйпол* < лат. *cēfalus*, *гāмбор* < лат. *cāmbarus*, ит. *gāmbaro*, *gāmbero*; *кантор* < лат. *cāntarus*.

Ипак, у највећем броју случајева романско *a* даје наше *a* у свим положајима, у наглашеном, у предакценатском и у постакценатском положају: *ва̀ла* < ит. *vàlle* – долина, увала; *гла̀ндула* < лат. *glandula*, ит. *glandola* – крајник, жлијезда; *да̀ција* < ит. *dazio* – порез // *ба̀лестра* < ит. *balèstra* – врста оружја, лук; *ба̀лѝн* < вен. *balin* – зрно сачме; *галѝјот* < вен. *galiòto* – мангуп, неваљалац // *амбундѝнца* < ит. *abbondànca* – обиље; *ва̀лижа* < вен. *valisa* – путни ковчег; *ба̀лота* < вен. *balòta* – лопта [Мусић 1972: 77–78].

Још једна израженија самогласничка промјена која се јавља приликом прелаза романских ријечи у говор сјеверозападне Боке је замјена самогласника *o* самогласником *y*: *му̀рга* < вен. *mòrga* – талог од маслиновог уља послије цијеђења; *сту̀па* < лат. *stuppa*, ит. *stòppa* – кучине; *ку̀па* < сред. лат. *cuppa*, ит. *còppa* – чаша, пехар; *бу̀ра* < ит. *bòrra*, вен. *bòra* – сјевероисточни вјетар на Јадрану; *пѝрѝн* < вен. *pi ròn* – виљушка // *бу̀тига* < ит. *bottega* – продавница, дућан; *бу̀лат* < ит. *bollàre* – печатити, ударати жиг; *бу̀наца* < вен. *bonazza*, ит. *bonàccia* – мирно море; *ку̀шѝнца* и *ко̀шѝнца* < ит. *cosciènza* – савјест // *пѝрула* < вен. *pirola*, *шѐшула* < ит. *sèssola* – дрвена лопата, ко̀тула < вен. *còtola*; *бу̀сула* < ит. *bùssola* – компас (Мусић 1972: 78–79). Ипак, многе ријечи романског поријекла у говору сјеверозападне Боке, у свим положајима, чувају свој изворни самогласник *o*: *бѐшкот* < лат. *bis coctus*, вен. *beskòto*, ит. *biskòtto* – двопек; *ко̀нат* < ит. *cònto* – рачун; *ко̀нтра* < ит. *còntro* – против; *по̀ртик* < ит. *portico* – ходник // *акòштат* < ит. *accostàre* – пристати уз обалу; *бо̀кѝн* < ит. *boccòne* – залогај, комад; *бо̀тиља* < ит. *bottiglia* – стаклени суд са грићем, флаша // *ка̀по* < ит. *càpo* – главар, старешина, вођа; *пр̀пор* < ит. *pròpora* – врста шкољке; *рѐшто* < ит. *rèsto* – остатак (Мусић 1972: 79).

Романски сугласници често су прелазили у неизмијењеном облику у посуђенице у говору сјеверозападне Боке: *ба̀гаљ* < ит. *bagaglio* – пртљаг; *ба̀ла* < ит. *balla* – свежањ, време; *вѐра̀нда* < ит. *veranda*; *вѐрдѝра* < ит. *verdura* – поврће, зелен; *га̀белот* < ит. *gabellotto* – заст. цариник; *га̀вета* < ит. *gavetta* – војничка здјела за храну; *га̀ета* < вен. *galletta* – округли рупичаст двопек, колач од тврдог хљеба; *вѐнтат* < ит. *ventare* – провјетрити (Мусић 1972: 85). Међутим, у романским посуђеницама у сјеверозападној Боки наилазимо и на бројне и значајне сугласничке промјене које су се догодиле приликом преласка лексеме из једног језика у други (Мусић 1972: 87–93). Овдје се осврћемо на неке ширих размјера.

Промјена лабиодентала *f* у двоуснено *n* сматра се за једну од најстаријих промјена у романским посуђеницама јадранске обале: *по̀гача* < лат. *fosasea*, *подѝмјѝнта* < лат. *fundamentum*, *прѝгѝт* < лат. *frigere*, *про̀суља* < лат. *fricorium*, *пу̀њестра* < лат. *fenestra*, ит. *finestra*. Лабиодентал *f* прелази у њему близак по постанку глас *v* под утицајем источнохерцеговачких говора у којима се *f* не изговара: *кувѐрмат* и *куверма̀ват* < ит. *confermare* – потврдити; *ку̀ви́н* < ит. *confine* – граница, међа; *шту̀ва* < ит. *stufa*, вен. *stua* – пећ; *шва̀ца̀н* < ит. *sfacciato* – безобразан, бесраман, безочан; *шво̀ј* < вен. *sfoio* – врста морске рибе, лист.

Чување латинских велара *k* и *g* испред вокала предњег реда показује да су романске посуђенице које задржавају ту особину ушле у говоре наше оба-

ле из стародамнатског језика јер се у том романском говору није извршила општероманска палатализација велара *k* и *g* испред вокала предњег реда *и* и *е*. Ријеч је о веома старим посуђеницама, јер новије лексеме имају особине било извршене романске палатализације, било наше палатализације балканских романизама: *кӑпула* < лат. *serpula* – црвени лук (*Allium sera*); *кѣбара* < далматскомлет. *chebra*, лат. *capra* – стара, ружна, неуредна жена; *кѣрња*, *кјѣрња* и *кѣрна* < лат. *ascernia*, ит. *cernia* – морска риба веома укусна за јело (*Serranus gigas*, *Cerna gigas*); *кймак* < лат. *simice(m)* – стјеница; *лукјѣрна* < лат. *lucerna* – свјетиљка (на уљу); *рашкѣнтрат* < лат. *centrum* – распечити (запустити се због дебљине, деформисати се). Примјери у којима се чува латински велар *g*: *лѣгат* < лат. *legere* – читати; *мргин* и *мргин* < лат. *margin(e)m* – међа, гранична ознака; *пригѣт* < лат. *frigere* – пржити.

У романским посуђеницама у сјеверозападној Боки група *кј* (лат. *ci*, ит. *chi*) готово редовно даје на почетку и у средини ријечи *ћ* под утицајем венецијанског дијалекта: *ћар* < ит. *chiaro* – свијетло; *ћапат* < ит. *acchiappare*, вен. *ciapar* – зграбити; *ћакѣлат* < вен. *ciacolar*, ит. *chiaccherare* – брбљати, оговарати; *ћикара* и *чикара* < вен. *chichera* – шоља за бијелу кафу и чај // *алѣћат* < ит. *adocchiare* – примјетити, опазити; *бићѣрѣн* < ит. *biccherino* – чашица за ракију; *ѣћада* < ит. *occhiata*, вен. *ociada* – поглед; *паштроћ* < вен. *pastrochio* – збрка, неукусно јело.

Једна од најчешћих сугласничких промјена у ријечима романског поријекла у сјеверозападној Боки, а и дуж цијеле јадранске обале, је прелаз *с* у *ш*. Та промјена припада првенствено млетачком периоду и повезана је са изговором старог венецијанског *с* као *š* (*ш*): *шала* < ит. *sala* – дневна соба, сала за ручавање, трпезарија; *шарта* < ит. *sarta* – кројачица; *шкѣтула* < ит. *scatola* – кутија (обично са поклопцем); *шпина* < ит. *spina* – славина; *шѣгѣн* < ит. *segone* – велика пила, тестера, са двије ручке за пилање стабала и дебелих комада; *шѣкават* < ит. *secare* – гњавити, досађивати // *таша* < ит. *tassa* – оставинска расправа; *акѣштат* < ит. *accostare* – пристати уз обалу; *ашкѣлтѣнт* < ит. *ascoltante* – судски приправник; *лаштра* < ит. *lastra* – стакло на прозору. У сјеверозападној Боки се у изговору јављају дублетне форме – са *с* и *ш*: *стйма* и *штйма* < ит. *stima*; *стѣмак* и *штѣмак* < ит. *stomaco*; *сињѣрина* и *шинѣрина* < ит. *signorina*; *страмац* и *штрамац* < вен. *stramazzo* – душек; *страца* и *штраца* < вен. *strazza*; *скѣжа* и *шкѣжа* < ит. *scusa* – изговор, извињење, оправдање.

Говор сјеверозападне Боке припада источнохерцеговачком дијалекту и одликује се чувањем новоштокавске интонације као и неакцентованих дужина. Тим правилима акцентуације углавном су се повиновале и романске посуђенице, без обзира из којег језика даваоца долазе.

Најчешће је приликом адаптирања лексеме у сјеверозападној Боки очувана дужина вокала из романског језика, било да се ради о вокалу у акцентованом слогу, било о неакцентованој дужини. Примјери: *кѣнте* < ит. *conte* – заст. гроф, у млетачко вријеме сеоски кмет; *кѣнча* < ит. *concia* – приређивање, спремање; *тѣб* < ит. *tubo* – стаклена цијев за петролејску лампу; *вѣнтула* < ит. *ventola* – лепеза; *вѣргуо* < ит. *vergolo* – нестабилан; *гвѣрдија* < ит. *guardia* – стража (на броду); *кѣгула* < вен. *cogoli* – врста округлог камена; *кѣгума*

< вен. *cogita* – цезва. Кратак акценатовани самогласник у двосложним романским ријечима рефлектује се у посуђеницама у сјеверозападној Боки: *скѡс* < ит. *scosso* – потрес, ударац; *штѣка* < ит. *stecca*, вен. *steca* – билијарски штап; *бйша* < вен. *bissa* – црв који нагриза дрво; *гѣша* < ит. *gassa* – замка, чвор на конопцу; *грѡта* < ит. *grotta* – стијена, шпиља, пећина; *дрѣт* < ит. *dritto*, вен. *dreto* – прав, који није повијен; *дрѣца* < ит. *drizza* – подизач за једра.

Наравно, бројна су и одступања – а) дуги акценат на мјесту романског кратког: *бѹц* < ит. *bozzo* – батина (обично са задебљалим врхом) којом се удара по води да би се натјерала риба у мрежу; *гѡба* < ит. *gobba* – грба; *фѣбра* < ит. *febbre* – температура, грозница; *кѡла* < ит. *colla*, вен. *cola* – љепило; *лѹжа* < ит. *loggia* – трем, галерија; б) кратки акценат на мјесту романског дугог: *пѡљ* < ит. *palo* – исполац; *пйло* < ит. *pila* – суд од камена за држање уља; *лйма* < лат., ит. *lima* – турпија; *лѡма* < ит. *lama* – плех, суд од плеха; *лѹна* < ит. *luna* – лудост; *ђйта* < ит. *gita* – излет, шетња; *лйбро* < ит. *libro* – књига. Ријечи с непостојаним *а* у говору сјеверозападне Боке имају кратки акценат, док је у језику даваоцу тај слог дуг: *бѡнак* < ит. *banco* – тезга, клупа; *бѡшак* < ит. *bosco* – заст. шума; *фѡлац* < ит. *falso* – лукав, неискрен; *кѡлап* < ит. *colpo* – шлог, срчана кап; *мѡрач* < ит. *marzo* – март.

Вишесложне романске позајмљенице најчешће се прилагођавају акценатским правилима домаћих ријечи сјеверозападне Боке у којој је новоштокавска акцентуација, па се силазни акценти из унутрашњости ријечи помјерају ка почетку – у резултату преношења на кратки слог, често је, према Вук-Даничићевом обрасцу, краткоузлазни акценат: *бавѣрйн* < ит. *baverino* – застирач испод врата, портика; *бандѹњат* < ит. *abbandonare* – напустити, оставити; *бањат се* < ит. *bagnarsi* – купати се; *баркаца* < вен. *barcazza* – велика товарна лађа, обично са мотором мале снаге, незграпног облика; *баѡстат* < ит. *bastare* – смјети, усудити се; *баѡилат* < вен. *bacilare* – не водити рачуна о нечему; *бекѡрија* < вен. *becaria* – месара, касапница.

Повлачењем акцента на дугу претону, у складу са обрасцем новоштокавских говора, романске позајмљенице адаптирају се у лику са дугоузлазним акценатом – на примјер, овај процес је досљедно спроведен код „трајних глагола романског поријекла који се завршавају на *-ávat*, *-ívav*, *-ívat*, *-ýrit*, *-ýnit*”: *гуштйрат* < ит. *gustare* – пробати; *деривáват* < ит. *andar alla deriva* – заносити, скретати; *зашкѹрит* < ит. *oscurare* – замрачити, затамнити; *капѹнит* < ит. *carropare* – шкопити (пијетла); *костумáват* < ит. *costumare* – заст. обичавати; *интрегáват* < ит. *intrigare* – задиркивати, сплеткарити; *лонгáват* < ит. *prolungare* – продужити, отезати; *малтратáват* < ит. *maltrattare* – злостављати, сурово поступати (Мусић 1972: 101).

Подјела посуђеница на морфолошком нивоу поставља пред класификатора исте тешкоће пред којег га поставља и подјела на фонетском нивоу. Рудолф Филиповић посуђенице посматра на три начина, што прихвата и Мусић: а) неадаптиране посуђенице (без морфолошке супституције), б) полуадаптиране посуђенице (са дјелимичном морфолошком супституцијом); в) семантичке посуђенице и преводне посуђенице (калкови) (Филиповић 1967: 53).

„У говору северозападне Боке, као и у свим осталим говорима наше обале, романске посуђенице често мењају род, тј. под утицајем различитих аналогича не задржавају онај род који су имале у језику или дијалекту из кога су прешле у наше говоре. Најзначајнија промена рода која се среће у говорима наше обале па и у говору северозападне Боке је промена неороманског (италијанског и венецијанског) фемининума у српскохрватски маскулиnum, али чести су примери и осталих трансформација, нарочито прелаза неороманског маскулиnumа у српскохрватски фемининум и неутрум” (Мусић 1972: 104–105).

Прелаз неороманског фемининума у маскулиnum: буганац < вен. *buganza* – промрзлина; њнгвазд < вен. *imbastura* – прошивање, врста бода у шивењу; кџпсуо < ит. *capsula* – каписла, експлозивни потпаљивач; катџбуј < ит. *gattabuia* – затвор; рџкел < ит. *rotella* – калем за конац који се намјешта на машину за шивење; шџфит < ит. *soffitta* – таван, поткровље; њџао < ит. *nave*, лат. *naulum* – заст. бродарина; пџло < ит. *pila* – суд од камена за држање уља. Прелаз неороманског маскулиnumа у фемининум: фџтџдија < ит. *fastidio* – досада, сметња; кавџлета < ит. *cavalletto* – паралелна греда у кровним конструкцијама, кровни козлић; лџџндра < ит. *oleandro* – врста украсног дрвета (*Nerium oleander*); мџшља < вен. *mussolo* – врста морске шкољке (*Mytilus edulis*); скџндала < ит. *scandalo* – скандал; шавџџада < ит. *savoiardo* – врста слаткиша; дџџера и зџџера < ит. *zero* – сасвим мала количина, трунчица, мрвица; пџла < ит. *palo* – колац, мотка.

Чувају се у говору сјеверозападне Боке изворни романски префикси (а-, соп-, њп-, s- и други) у глаголима: абџнат се < ит. *abbonarsi* – претплатити (се) на храну и остало; авџзат < ит. *avvisare* – обавијестити; акџрдат се < ит. *accordarsi* – сложити се, погодити се // конџфуџиџонат < ит. *confusione* – правити збрку; конџфџнат < ит. *confinare* – граничити; кџнџфџрџт < ит. *conferire* – користити, пријати; контџнтат < ит. *contentare* – задовољити // њмџркат се < ит. *imbarcarsi* – укрцати се; њнкџртат < ит. *incartare* – облијепити малтером, испрљати се малтером; њмпакџтат < ит. *impacchettare* – запаковати; њмпџштат < ит. *impestare* – окужити, заразити // збрџшџт < вен. *sbrissar* – клизнути (преко нечега), овлаш додирнути; жбџндат < ит. *sbandare* – накривити се, скренути с правца; слџмбат < ит. *slembare* – донијети нагло кишу и олују; спџџгат < ит. *spiegare* – заст. објаснити, испричати (Мусић 1972: 105).

У говорима сјеверозападне Боке за означавање нијанси значења основног глагола романског поријекла употребљавају се домаћи префикси – наводимо дио примјера из Мусићеве грађе са префиксима *о-*, *по-*, *про-*, *из-* и најфреквентнијим

за-:

офрџгат < ит. *fregare* – рибати, чистити четком; офабрџкат < ит. *fabbricare* – направити некеме неку смицалицу; опџтурат < ит. *pitturare* – обојити, окречити; огрџнчат < ит. *granfiare* – огребати; џкаштрџт < ит. *castrare* – очистити (маслине, рибу) // пошџтџат < ит. *stizza* – подбости (некога на нешто); пофрџјат < вен. *fragiar* – гостити се; потарџџат < ит. *terrizzare* – поплочати; пошкџљат < ит. *scaglia* – попунити ситним камењем (нпр. сувомеђину) // профџшкат < ит. *fischiare* – профџрдати; пролџгат < ит. *leggere* – прочитати; протрапџнат < ит. *trapanare* – пропустити (воду); продивертџшџт се < ит. *divertirsi* – водити се, забављати, веселити се; профџлат < вен. *falar* – промашити // испџштат < ит. *pescare* – рибарити; избрџшкат < вен. *bruskà* – извадити (обично новац), исплатити (против своје воље); џзмџндат < ит. *mendare* – закрпити; испџштат < ит. *pestare* – тући; џшпџркат

< ит. *spricare* – прљати; иштүват < вен. *stuar* – угасити // запредикат < ит. *predicare* – држати проповијед у цркви, опомињати, пријетити; запатат < вен. *pato* – чврсто затворити (обично врата); зашпáрат < вен. *sparagnar* – уштејети; заканкарат < ит. *cancrenare* – загадити (за рану), обољети од гангрене; зафйшћат < ит. *fischiare* – звиждати; залампат < ит. *lampare* – почети сијевати, засијевати (Мусић 1972: 105).

Именице романског поријекла у великом броју случајева чувају италијанске суфиксе, док мањи број добија наше суфиксе и то обично деминутивне или аугментативне (Мусић 1972: 111–115).

Код великог броја именица романског поријекла у говору сјеверозападне Боке је очуван италијански и венецијански аугментативни суфикс *-one*, *-on*, у облику *-ун*. Док неке посуђенице тај наставак чувају у аугментативном значењу, код других, као што се то десило и у италијанском језику и венецијанском дијалекту, тај наставак је изгубио аугментативно значење. Наставак *-ун* од ит. *-one*, вен. *-on* са аугментативним значењем: ботиљун < ит. *bottiglione* – велики обли стаклени суд; кашун < ит. *cassone* – велики сандук; сакун < ит. *sassone* – велика врећа; шегун < ит. *segone* – велика пила, тестера. Наставак *-ун* од ит. *-one*, вен. *-on* у ријечима које су изгубиле аугментативно значење: галун < ит. *gallone* – суд за течност, балон; гавун < вен. *gavon* – врста ситне морске рибе (*Atherina hepsetus*); петицијун < ит. *petizione* – тужба; поргун < ит. *portone* – капија.

Именице са романским суфиксом *-in*, *-ina* које су изгубиле деминутивно значење: броштүлин < вен. *brustolin* – суд за пржење кафе; скалин < ит. *scalino* – степеник; ламарин < вен. *lamarin* – метална плоча којом се покрива труп брода; лембзина < вен. *lemosina* – милостиња која се скупља у цркви; лугарин < вен. *lugarin* – врста птице пјевачице; факин < ит. *facchino* – носач, мангуп (фиг.). Именице са романским суфиксом *-in*, *-ina* које задржавају деминутивно значење: баверин < ит. *baverino* – застирач испод врата; бићерин < ит. *biccherino* – чашица за ракију; камарин < вен. *samarin* – собица; лампадина < ит. *lampada* – ручна лампа на батерије; лумбрелин < ит. *l'ombrellino* – сунцобран; капелин < ит. *capellino* – шешир (обично женски); пјатин < ит. *piattino* – тањир; терина < ит. *terrino* – здјелица (за супу).

Венецијански суфикс *-dor*, *-dora* и италијански *-tore*, *-tora* дали су у говору сјеверозападне Боке рефлекс *-дур*, *-дура* и *-тур*, *-тура*: бастадур < вен. *bastador* – способан, храбар човјек; пјомбадүра < ит. *piombatura* – спој два канапа; мањадүра < вен. *magnadura* – гозба, ждерање; сегадүра < ит. *segatura* – пиљевина; кортеђатүр < ит. *corteggiatore* – удварач; салдатүр < ит. *saldatore* – мајстор који спаја метале. Италијански именички суфикс *-iere*, *-iera* који даје наш рефлекс *-јер*, *-јера* често се среће у посуђеницама које означавају посуђе: гвантјера < ит. *guntiera* – послужавник; фрүтјера < ит. *fruttiera* – здјела за воће; табакјера < ит. *tabacchiera* – кутија за дуван или цигарете; стүпјера < ит. *zuppiera* – чинија за чорбу; цукарјера < ит. *zuccheriera* – кутија за шећер; затим у посуђеницама које означавају занимања: камарјер < ит. *sameriere* – конобар, келнер, собар; тимүњер < ит. *timoniere* – крманош; поштјер < вен. *postier* – поштар.

Придјеви романског поријекла у говору сјеверозападне Боке добијају обично наш придјевски суфикс *-ав*: цѡтāv < вен. zoto, гѡбāv < ит. gobbo, грѣн-тāv < ит. grinta – мрког лица; шкѣмбав < ит. sghembo – кривоног, искривљен, наказан; шѡкāv < ит. sciocco – приглуп, будаласт // или суфикс *-ан*: нѣше-сан < ит. sesto – неуљудан, непристојан; а̀рајдāн и а̀јрадāн < ит. radiante – одушевљен; а̀темпāн < ит. attempted – заст. стар, у годинама; мѣзѣран < ит. misero; шѣмпијан < вен. scempio – блесав, будаласт. Некада придјеви задржавају романски облик: лѣбер < ит. libero – слободан; лѣхид < ит. lucido – сјајан, изглачан, јасан, бистар; малицијож < ит. malizioso; нѣрвѡз < ит. nervoso; ѡм-брѡж < ит. ombroso – љутит, који се лако љути; прѣћиз < ит. preciso; сѣпераб < ит. superbo – заст. охол (Мусић 1972: 116).

Срђан Мусић у својим анализама романизама тражи одговор на једно важно питање: да ли су говори сјеверозападне Боке једини власник одређених лексема, односно у којој су мјери оне дио ширег ареала црногорских говора – и приморских и говора у унутрашњости. Самостално истраживање романских посуђеница ван приморског појаса Црне Горе такође је веома значајно јер су посуђенице у залеђу обично старијег поријекла у односу на оне на обали, а често су и различитог облика и значења. „Прихватањем великог броја предмета материјалне културе становници залеђа прихватили су и њихове називе романског порекла” (Мусић 1976: 337). Да би илустровао снажан продор романизама у залеђе Мусић, скреће пажњу на романизме које је у свом дјелу *Староцрногорски, средњокатунски и љешански говори* пронашао, идентификовао и фиксирао Митар Пешикан (преко 200 романских посуђеница) (Пешикан 1965: 220–284). У регистру ријечи уз монографију *Црмнички говор* Бранко Милетић је дао 280 романских посуђеница (Милетић 1940: 621–651); а посебним методолошким квалитетом Милетићевог рада Мусић сматра ауторово утврђивање закона супституције италијанских фонема у говору Црмнице, која се налази у непосредном залеђу приморја (Мусић 1984: 194). Ова истраживања показују да романизми нијесу везани искључиво за приморски појас, већ је њихов ареал много шири и по уздужној линији, и по дубини удаљавања од обале у копно, и по ријеткости оаза с њиховим изостанком.

Као прилог дугог темељног бављења романским посуђеницама Срђана Мусића јесте анализа њиховог присуства у књижевним дјелима писаца са подручја Боке которске, посебно писаца бокелског барока, при чему је уочио да су романске посуђенице малобројне у односу на говорни језик из тог доба (Мусић 1984: 283–294). Закључак је да „данашњи црногорски писци или писци из других средина који су поникли на тлу Црне Горе често у својим делима употребљавају романске посуђенице као неку врсту језичке археологије, тежње да се језику пружи патина аутентичности у прошлости. Они релативно често употребљавају романске посуђенице које се налазе у црногорским говорима и то превасходно у функцији стила” (Мусић 1984: 194).

Лексиколошком и етимолошком анализом термина романског поријекла у сјеверозападној Боки (инспирисаних и креираних различитим језичким механизмима) Срђан Мусић је такође провјеравао њихову присутност

у савременом колоквијалном говору. Показао је да има много занимљивих ријечи за које би се могло рећи да су данас ријетка и блиједа чињеница некадашњег живог говора, али су свакако споменик краја у којем су дуго времена постојале и овакве лексеме у рјечнику датом на крају књиге *Романизми у северозападној Боки Которској* (2260 позајмљеница), утврђујући основна значења и све њихове преливе, квалификује као застареле. Временом, слабљењем економско-политичких разлога супремације романизама у овој области многе лексеме су изгубиле добар дио разлога свога постојања. Међутим, „оне романске посуђенице које су релативно рано ушле у говоре наше обале, нарочито оне из поморске и рибарске терминологије, из флоре и фауне Медитерана много теже нестају – она се уклапа у књижевни језик и постаје нераздвојни део наше језичке баштине” (Мусић 1976: 333).

Као романиста, Мусић је показао да говор сјеверозападне Боке одлично познаје и мериторно анализира на свим нивоима језичке структуре – акценатски лик романске позајмљенице, адаптиран у складу са језичким осјећањем изворних говорника једног новоштокавског говора, у Мусићевој грађи веома је поуздан. Многе посуђенице, како потврђују истраживања Срђана Мусића, су се, након фонолошких трансформација, уклопиле у творбене и деривационе моделе нашег језика. Дуготрајна језичка симбиоза на Јадрану није измијенила морфолошку и синтаксичку структуру говора сјеверозападне Боке – „говори на нашој обали успели су да у току векова савладају све покушаје да се промени њихова структура, били су у стању да приме велики број романских посуђеница и да их прилагоде својим језичким правилима” (Мусић 1976: 333). Свакако, радови Срђана Мусића о романизмима у Црној Гори доносе нове чињенице – и у погледу њиховог географског простирања и у лексиколошкој обради, и незаобилазан су извор и путоказ за будуће синтетске спознаје о лексемама романског поријекла у српском језику и дијалектима.

ЛИТЕРАТУРА

- Ивић 1984:** Павле Ивић, Осврт на лингвистичке методе досадашњих проучавања црногорских народних говора, у: *Црногорски говори*, Подгорица: ЦАНУ, Научни скупови, књ. 12, Одјељење умјетности, књ. 3, 31–48.
- Милетић 1940:** Бранко Милетић, Црмнички говор, *Српски дијалектолошки зборник*, IX.
- Мусић 1972:** Срђан Мусић, *Романизми у северозападној Боки Которској*, Београд: Филолошки факултет.
- Мусић 1976:** Срђан Мусић, Романизми у говорима наше јужне јадранске обале и њеног залеђа, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 6, 331–339.
- Мусић 1978:** Срђан Мусић, Романски језички утицаји у делима бокелјских писаца XVII и XVIII века који су писали на народном језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 8/1, 283–294.

- Мусић 1984:** Срђан Мусић, Романске посуђенице у говорима Црне Горе, у: *Црногорски говори*, Подгорица: ЦАНУ, Научни скупови, књ. 12, Одјељење умјетности, књ. 3, 189–196.
- Пешикан 1965:** Митар Пешикан, Староцрногорски средњокатунски и љешански говори, *Српски дијалектолошки зборник*, XV.
- Филиповић 1967:** Rudolf Filipović, Jezici u kontaktu i jezičko posuđivanje. Zagreb: *Suvremena lingvistika*, 4, 27–89.
- Таљавини 1931:** Carlo Tagliavini, Dalmatica, lingua, Enciclopedia italiana XII, Roma: La Treccani, 243–244.

Miodrag Jovanović

LOANWORDS FROM ROMANCE LANGUAGES IN THE SPEECH OF MONTENEGRO IN THE RESEARCH OF SRĐAN MUSIĆ

Summary

Loanwords from Romance languages in Montenegro, primary in the north-west part of Boka Kotorska, were the topic of research of the former professor of the Faculty of Philology of Belgrade, a Romance language expert, Srđan Musić, and the extent of his research, which provided guidelines for all those who continued to work in this field brimming with inspiration for further research, is the subject matter of this paper. The analyses of the way in which loan words from Romance languages were adapted in the various speeches of the Adriatic coast at both a phonetic and morphological level, unmistakably transferring the accent variations – both in the source and in the recipient language – are based on the results of modern linguistic scientific methods. Musić brings both a wealth of dialectal material and valid interpretations which reveal the journey travelled from the lexeme of the long-standing Romance system (of the Latin, Venetian or the Tuscan variety) to the existing form. The identification of the older substrate layer required a highly professional etymological analysis. Alongside that, an analysis was provided of both the geographical dispersion and presence of loanwords from Romance languages in contemporary speeches – both of the coast and of the inner regions of Montenegro.

Key words: Srđan Musić, Romanic, Balkan-Latin speech, Venetian dialect, Italian, language, North-West Boka Kotorska, Phonetic and morphological level, etymological analysis, accent.